

Mövzu 18.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi.

Plan:

- 1. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi.**
- 2. Dövlətin iqtisadi siyasəti**
- 3. İqtisadiyyatın dövlət idarəçilik sistemi.**
- 4. Xalq təsərrüfatı kompleksin idarə edilməsi kimi.**
- 5. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi.**

1. Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi səlahiyyətli dövlət orqanları və ictimai təşkilatlar tərəfindən mövcud sosial - iqtisadi sistemin stabiləşdirilməsi və dəyişən şəraitə uyğunlaşdırılması məqsədi ilə qanunvericilik, icra və nəzarət xarakterli tipik tədbirlər sisteminin həyata keçirilməsindən ibarətdir.

Ümumiyyətlə iqtisadiyyatda dövlətin müdaxiləsinin təkamülünü aşağıdakı ardıcılıqla keçirilib:

1. İqtisadiyyata dövlət müdaxiləsi: başlanır 1890-cı il antiinhisar qanunu və ticarət haqqında qanun.
2. İqtisadiyyatda dövlətin iştiraki: ictimai məhsulun yaranması ilə ədalətli bölgünün aparılması ilə ÜDM-da dövlətin payı ilə.
3. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi: pul kütləsi ilə, uçot stavkası ilə, vergilərlə, subsidiya və güzəştlərlə.

Cəmiyyətdə müxtəlif maraqların bir-biri ilə əlaqələndirilməsi dövlət tərəfindən bir sıra mühüm funksiyaların həyata keçirilməsini tələb edir. Bu funksiyalar, dövlətin siyasətini bu və ya digər formada özündə əks etdirərək, cəmiyyətin müəyyən inkişaf mərhələsində onun qarşıya qoyduğu əsas vəzifələrdən asılı olaraq müəyyən edilir və bu vəzifələrin reallaşdırılması vasitəsi kimi çıxış edir. Dövlətin həyata keçirilməli olduğu vəzifələrin məzmununu isə müxtəlif daxili və xarici amillər müəyyənləşdirir.

Dövlətin funksional fəaliyyəti hər şeydən əvvəl, əsas məqsədə nail olmağa - insanların maddi rifah halının yüksəldilməsinə, onların hüquq və sosial müdafiəsinin təmin edilməsinə yönəldilməlidir. Dövlət müəyyən bir qrupun və ya sinfin deyil, hər bir şəxsin hüquqlarının və qanuni maraqlarının ən ali təminatçısı və müdafiəçisi kimi çıxış etməlidir. Çünki dövlət bu yolla cəmiyyət üzvlərinə təsir göstərməklə, ictimai tərəqqiyə şərait yaradır, ictimai münasibətlər sistemini təkmilləşdirir və onu daha da zənginləşdirir.

Bazar münasibətlərinin inkişafı xüsusi mülkiyyət bazasında avtomatik həll oluna bilməyən bir sıra sosial və iqtisadi problemlərin yaranmasına və kəskinləşməsinə səbəb olmuşdur. Ölkə miqyasında sahə və ümumtəsərrüfat böhranlarının yaranması, kütləvi işsizlik, pul dövriyyəsinin pozulması, dünya bazarlarında rəqabətin artması və s. dövlətin iqtisadiyyata müdaxilə etməsini və

dövlətin xüsusi iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsini zəruri etmişdir.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi müəyyən məqsədlər güdür. Bir qayda olaraq dövlət təsərrüfat fəaliyyətinin bütün subyektləri üçün bərabər rəqabət şəraitinin yaradılması və inhisarların hakimiyyətinin məhdudlaşdırılması məsuliyyətini öz üzərinə götürür. Bazar mexanizmləri insanların kollektiv

tələbatların lazımi səviyyədə kömək iqtidarında olmadığı üçün dövlət kifayət qədər ictimai məhsul və xidmət istehsalına da qayğı göstərir. Bazarın gəlirlərin sosial baxımdan ədalətli bölüşdürülməsini təmin edə bilməməsi də dövlətin iqtisadi həyatda iştirakını zəruri edən məsələlərdən biridir. Dövlət əlilləri, az təminatlı ailələrin, qoca və uşaqların qayğısına qalmalı, elmin, səhiyyənin, mədəniyyətin inkişafını təmin etməli, əhəlinin əmək hüquqlarının reallaşdırılmasına zəmanət verməli, işsizliyin azalması üçün tədbirlər görməlidir və s. Bütövlükdə dövlət cəmiyyətin müəyyənləşdirdiyi siyasi və sosial - iqtisadi prinsipləri həyata keçirir, makroiqtisadi proseslərin formalaşmasında aktiv iştirak edir. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin qarşısında duran məsələləri dövlətin yerinə yetirdiyi iqtisadi funksiyalarla ifadə etmək olar.

Dövlətin tənzimləyici funksiyaları onun fəaliyyətinin əsas istiqamətlərinin, ictimai həyatın hansı sahələrində tətbiq olunmasından asılı olmayaraq, ilk növbədə daxili və xarici funksiyalara bölünür. Fəaliyyət müddətinə görə isə dövlətin funksiyaları daimi və müvəqqəti ola bilər. Daimi funksiyalar dövlətin bütün inkişaf mərhələlərində, müvəqqəti funksiyalara isə qarşıya qoyulan müəyyən vəzifələrin yerinə yetirilməsi anınadək həyata keçirilir.

Daxili funksiyalar cəmiyyətin daxili həyatının idarə edilməsi üzrə dövləti fəaliyyət istiqamətlərini özündə əks etdirir. Bununla yanaşı, dövlətin daxili fəaliyyəti də öz növbəsində iqtisadi-sosial, maliyyə nəzarəti, qanunçuluğun qorunması və ekologiya sahəsində mühüm funksiyaları əhatə edir.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin iki əsas formasını fərqləndirmək olar: maddi resurslara dövlət mülkiyyətinin genişləndirilməsi, qanunvericilik və istehsal müəssisələrinin idarə olunması yolu ilə birbaşa müdaxilə və müxtəlif iqtisadi siyasət tədbirlərinin köməyi ilə dolaylı müdaxilə.

Birbaşa müdaxilə. Sənaye inkişaf etmiş dövlətlərin hamısının iqtisadiyyatında miqyasına görə bu və ya digər dərəcədə əhəmiyyətli dövlət sektoru mövcuddur. Onun ölçüləri dövlətin iqtisadi rolunu meyarı kimi çıxış edə bilər. Dövlətin ən müxtəlif formalarda kapitalla malik olur, kreditlər verir, paylı iştirakçı olur, müəssisələrin sahibi kimi çıxış edir. Bu dövlətin ictimai kapitalın bir hissəsinin sahibinə çevirir.

Hazırda yüksək inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət bölməsinin ümumi daxili məhsulda payı 8 - 15 faiz, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə 30 - 70 faiz, keçid mərhələsində olan dövlətlərdə 25-65 faiz arasındadır. Azərbaycan Respublikasında isə ümumi daxili məhsulun 18-20 faizi dövlət bölməsinə məxsusdur.

Dövlət tənzimlənməsinin obyektləri kimi sərmayə qoyuluşlarını (investisiyaları), pul-kredit münasibətlərini, maliyyə-büdcə məsələlərini, vergi-gömrük sahəsini, satış-ixrac əməliyyatlarını, qiymətlər sistemini, əmək bazarını, sosial sahəni, elmi-tədqiqat və konstruktor-sınaq işlərini göstərmək olar.

Bütün inkişaf etmiş ölkələrdə dövlət sektorunun formalaşması praktiki olaraq eyni sahələrin hesabına baş vermişdir (neft və qaz sənayesi, energetika, dəmir yol, hava, su nəqliyyatı və s.). Bu investisiya resurslarının, yeni istehsal üçün tələb olunan maşın və avadanlıqların xüsusi əhəmiyyətə malik olduğu və onların dəyərinin böyük olduğu sahələri əhatə edir. Lakin investisiya resurslarının

həcmnin böyüklüyü bu sahələri rəqabətə və vaxtaşırı baş verən böhranlara çox həssas edir.

Dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi bazar sisteminin bütün elementləri arasındakı münasibətləri nizamlamaq və inkişaf etdirmək məqsədi ilə qanunvericilik aktlarının qəbul olunmasından ibarətdir.

Dolayı müdaxilə. Müdaxilənin məqsədlərindən asılı olaraq dövlətin iqtisadi siyasət tədbirləri aşağıdakılara istiqamətləndirilmiş ola bilər:

- kapital qoyuluşlarının stimullaşdırılması və yığırda investisiyalar arasında tarazlığın bərpa olunması;
- tam məşğulluğun təmin olunması;
- məhsulların, kapitalın və işçi qüvvəsinin idxal və ixracının stimullaşdırılması;
- qiymətlərin ümumi səviyyəsinə və ayrı-ayrı məhsulların qiymətlərinə stabilləşdirmə məqsədi ilə təsirlərinin göstərilməsi;
- sabit iqtisadi artıma yardım etmək;
- gəlirlərin yenidən bölüşdürülməsi və bir sıra digər məqsədlər.

2. Dövlətin iqtisadi siyasəti.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin mahiyyəti - bazar münasibətləri şəraitində qanunverici, icraedici və nəzarət xarakterli tədbirlər vasitəsilə, müxtəlif dövlət orqanları və təşkilatlarının ölkənin təsərrüfat problemlərinin həllinə təsir göstərməsi, habelə bilavasitə qarışmasıdır.

Bazar münasibətləri sisteminin formalaşması və keçdiyi inkişaf yolu, dövlətin iqtisadi siyasəti, onun qayda-qanunları ilə həmişə bağlı olmuşdur. Bu mənada dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və asılılığı, habelə təsiri tarixən aşağıdakı 3 mərhələni keçmişdir:

Birinci mərhələ, dövlətin iqtisadi məsələlərə və ölkənin təsərrüfat həyatına qarışmamaq dövrünü əhatə edir. Son 200-300 ili əhatə edən bu mərhələ XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərinə qədər davam etmişdir. Bu mərhələnin təsərrüfat həyatının əsas iqtisadi prinsipləri iqtisadi sərbəstlik və qiymət hər şeyi həll edir ideyası olmuşdu.

İkinci mərhələ, keynsçilik dövrü kimi səciyyələnərək, XX əsrin 30-cu illərindən 70-ci illərə qədər olan bir müddəti əhatə edir. Bu dövrdə iqtisadiyyat öz-özünü tənzimləmək yolunda aşkar çətinliklərlə qarşılaşdığından, onun tənzimlənməsi zəruri olur. Xüsusilə, 1929-1933-cü illərdə bütün dünya iqtisadiyyatını sarsıtmış dəhşətli böhrandan sonra iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi prosesi xeyli sürətləndi.

Üçüncü mərhələ, son 40 ili əhatə edərək göstərdi ki, bu variant da, müasir iqtisadiyyatın mürəkkəb problemlərini tam həll edə bilmir. Çünki, dövlətin iqtisadiyyata getdikcə güclənən təsir və müdaxiləsi, mənfi nəticələr doğurur. Bu mərhələdə Amerika iqtisadçısı M.Fridmenin belə bir nəzəriyyəsi diqqəti cəlb edir ki, dövlət yalnız ölkənin tədavül dairəsində olan pul kütləsini nizamlamalı, qalan

məsələlərdə isə istehsalçıların işinə qarışmamalı və ölkənin təsərrüfat hayatına müdaxilə etməməlidir.

Müasir zamanda dövlətin iqtisadına siyasətin başlıca məqsədləri sosial qrupların, vətəndaşların və təşkilatların fəaliyyətini özündə əks etdirir.

- vətəndaşların, onların həyatı fəaliyyəti və mülkiyyətin qorunması;
- sosial fəaliyyətin təmin edilməsi;
- əhalinin ehtiyatlarına cavab verən məhsul və xidmətlərin istehsalı üçün şəraitin yaradılması.

Dövlətin bu siyasətin formalaşması və reallaşması adətən dörd mərhələdən ibarət olur:

1-ci mərhələdə - vacib ictimai problemlərin həlli üçün siyasətin məqsədlərinin müəyyən edilməsi (siyasətin təşəbbüsü);

2-ci mərhələ - iqtisadi siyasətin işlənilib hazırlanması və legitimləşdirilməsi (siyasətin formalaşması);

3-cü mərhələ - dövlət siyasətin realizə olunması və monitorinqi (siyasətin həyata keçirilməsi).

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi və dövlətin iqtisadi siyasətinin qarşılıqlı əlaqəsi müəyyən olunmuş xarici mühitdə, əlavə vəziyyətlərin, şəraitin təsiri çərçivəsində: qloballaşma və dünyada baş verən siyasi proseslərlə reallaşır (sxem 3.1.)

Bu institutların qarşılıqlı əlaqəsini təhlil edərkən, adətən dövlətin bazara göstərdiyi təsirə diqqət yetirilir. Bu onunla müəyyən olunmuşdur ki, bazarın çatışmazlıqları bir sıra geriləmələrin korrektə olunması vacibliyini yaradır və bazanın təkbəşinə bunun öhdəsindən gəlməsi çox çətindir. Tənzimləmə prosesində aşağıdakı aspektlər meydana gəlir:

- Dövlət təsirin məqsədini formalaşdırır, strategiyasını işləyib hazırlayır və böyük bir qrup alternativ həllərin içərisindən optimal olanı seçir.

İqtisadi siyasətin reallaşması subyektlərinin məcmusunu: yəni hökumət (Maliyyə Nazirliyi, İqtisadiyyat Nazirliyi, Mərkəzi Bank, hökumətin yerli orqanları, hüquqi instansiyalar) və qeyri-hökumət orqanları özündə birləşdirir;

- İqtisadi siyasətin həyata keçirilməsi müəyyən edilmiş maliyyə (fiskal) və monetar siyasət mexanizmlərinin istifadə olunması hesabına baş verir;

- Geniş spektrdə dövlət tədbirlərinə tələbat bir neçə istiqamət üzrə dövlət fəaliyyətinin təcrübəsinin yaradılmasına gətirib çıxartdı.

Dövlətin bazar mexanizminə təsirin ümumi parametrlərini qeyd edərkən, qarşılıqlı təsirləri əks etdirən aspektlərə müraciət edək. Birincisi, bazarın dövlətə təsiri. İqtisadçılar başlıca olaraq bu zaman bazarın özünütənzimləmə aspektlərini nəzərdən keçirirlər. Lakin son 10 illikdə dövlətin iqtisadi sahəyə güclənən bazar ekspansiyası bu aspektləri yetərincə geniş şərh etməyə vadar edir.

İkincisi, bazarla dövlətin qarşılıqlı təsirin təhlili bir sıra struktural komponentlərinin nəzərə alınmasını tələb edir (məqsədlər, subyektlər, mexanizmlər, reallaşmanın yönəldilməsi). Bunlar da dövlətin bazar iqtisadiyyatına təsirin təhlili zamanı istifadə olunur.

Başqa sözlə, iqtisadi siyasət modelini yaradarkən məqsədlərin nisbətindəki tarazlığı saxlamaq vacibdir. Bir qayda olaraq, bu ancaq komprisə (razılaşma) nail olmaq yolu ilə mümkündür. Müasir iqtisadiyyatda iki aparıcı problemi (işsizlik və inflyasiya) aradan qaldırmaq hökumətin kursunun ritminin dalğavari növbələşməsi formasında baş verir. Əhəmiyyətli dərəcədə belə bir tərəddüd hakimiyyətdə olan partiyanın əvəzlənməsinin nəticəsini əks etdirir. Təcrübə göstərir ki, bir problemin həllində nailiyyət əldə edərkən, digər problemin dərinləşməsi qaçılmazdır.

Beləliklə, iqtisadi siyasətdə daxili tarazlıq məşğulluğun maksimum, inflyasiyanın isə minimum olmasına nail olmaqdır. Məşğulluğun səviyyəsini artırmaq üçün dövlət büdcədən vəsait ayırır, aşağı faizli kreditlər verir ki, bu inflyasiyanın artmasına səbəb olur. İnflyasiyanı azaltmaq üçün bank faizinin artırılması bu da məşğulluğun zəifləməsinə gətirib çıxarır. Ona görə dövlət qısamüddətli dövrdə fiskal və monetar siyasətlərdən məqsədlər arasında kompromislər edərək istifadə edir.

3. İqtisadiyyatın dövlət idarəçilik sistemi.

Dövlətin iqtisadi siyasətinin subyektləri təsərrüfat maraqlarının daşıyıcıları, ifadə edənlər və icraçılarından ibarətdir.

Təsərrüfat maraqlarının daşıyıcıları – dedikdə bir-birindən müəyyən əlamətləri ilə fərqlənən sosial qruplar başa düşülür. Bu qruplar biri-birindən əmlakına, gəlirlərinə, fəaliyyət növlərinə, peşələrinə, sahə və ərazi maraqlarına görə fərqlənilirlər. Bu qrupların nümayəndələri öz maraqlarını kütləvi informasiya vasitələrində, mitinqlərdə, iqtisadi siyasət üçün cavabdehlik daşıyan dövlət təşkilatlarına xahiş, şikayət, arzu və istəklərini bildirməklə fərdi qaydada ifadə edirlər. Bu təsərrüfat maraqlarının təsərrüfatları tənzimləyən dövlət aparatı ilə əlaqələrinin birinci tərəfini təşkil edir.

Təsərrüfat maraqlarının ifadəçiləri. Təsərrüfat maraqlarının daşıyıcıları inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində çoxsaylı ittifaq və assosiasiyalarda birləşirlər. Bu həmkarlar ittifaqları, sahibkarlar ittifaqı, fermerlər, ticarətçilər, tələbələr və s. birliklərindən ibarətdir. Təsərrüfat maraqlarının ən güclü ifadəçiləri həmkarlar və sahibkarlar ittifaqları olurlar. Bu birliklər dövlətin iqtisadi siyasətinə maksimum təsir göstərə bilmək üçün özlərinin sosial - iqtisadi inkişaf konsepsiyalarını həyata keçirirlər. Siyasi partiyalar sosial - iqtisadi, siyasi, dini, mədəni, ekoloji, spesifik ərazi maraqlarının ifadəçiləri kimi çıxış edirlər. Müəyyən qrupun adından çıxış edən iqtisadi maraqların digər daşıyıcılarından fərqli olaraq siyasi partiyalar ümummilli maraqlar şuarı altında çıxış edirlər. Təsərrüfat maraqlarının ifadəçilərinin məsləhətlər, təkliflər, məsləhətləşmələr və iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi orqanlarına təsir etmək məqsədi ilə istifadə etdikləri digər kanallar təsərrüfat maraqlarının dövlətin iqtisadi siyasətlə əlaqələrinin ikinci tərəfini təşkil edir.

Təsərrüfat maraqlarının icraçıları. Dövlətin iqtisadi siyasətini iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin subyektləri olan təsərrüfat maraqlarının icraçıları həyata keçirirlər. Bu xüsusi iqtisadi maraqların dövlətin iqtisadi siyasəti ilə əlaqələrinin

üçüncü və ən əsas tərəfidir. Təsərrüfat maraqlarının icraçıları hakimiyyətin üç qanadının irearxik prinsip üzrə qurulmuş orqanları və milli bankdan ibarətdir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımi pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək.

Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər.

İqtisadi siyasətin bu istiqamətləri dövlətin iqtisadiyyata maksimal təsirini əks etdirməklə özündə xüsusi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, vasitələri və metodlarını birləşdirir. Dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyaları ümumi halda istiqamətləndirici, koordinasiya- edici, stimullaşdırıcı, nəzarətedici, sosial və s. kimi təsnifləşdirilə bilər. Bu funksiyalardan ən başlıcaları aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq olar: qanunvericiliyin formalaşdırılması; milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini və xarici təhlükələrdən müdafiə; makroiqtisadi sabitliyin təmini və mümkün qədər inflyasiyaya yol verməmək, milli valyutanın sabitliyini təmin etmək; institusional islahatların həyata keçirilməsi; ictimai xidmətlərin göstərilməsi; sosial baxımdan zəif əhali təbəqəsinin müdafiəsi və təminatı; təbiətin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini; iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli dəyişikliklər edilməsi; bazar qüsurlarının, çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və ya qarşısının alınması; dövlət sahibkarlığı müəssisələrinin idarə edilməsi.

Son 200 illik dövrdə dünyanın dahi iqtisadçıları tərəfindən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində əsas iqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: keynsçilik və neokeynsçilik; monetarizm; institusionalizm; marksizm; neoklassik nəzəriyyə; neoliberalizm. Dünya təsərrüfat təcrübəsində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağıdakı konsepsiyaları diqqəti daha çox cəlb edir: istehsalın inkişaf konsepsiyası (təklif konsepsiyası). Əsas kimi məhsuldar qüvvələrin inkişafı, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləşdirilməsi götürülür və iqtisadi artıma nail olma, işsizliyin, inkişafda qeyri-tarazlığın azaldılması götürülür; təkrar istehsalın tarazlı inkişaf konsepsiyasında istehsalın tarazlı artımına nail olmaq üçün antiböhran, antiinflyasiya, gəlirlərin, məşğulluğun və xarici iqtisadi tarazlığın tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirilir; istehsalın artırılmasının tələb tərəfindən stimullaşdırılması konsepsiyası (tələb konsepsiyası). ÜDM-in artım templərini sürətləndirmək, tam məşğulluğa nail olmaq üçün məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi əsas kimi götürülür; idxalı əvəzləmə konsepsiyası. Çox vaxt daxili bazarı və istehsalı qomma ilə nəticələnir (ixrac sahələrinin təklifinin artırılması konsepsiyası). Yerli istehsal sahələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq himayədar siyasət yeridilir və s.

4. Xalq təsərrüfatı kompleksin idarə edilməsi.

Respublikanın iqtisadiyyatında xalq təsərrüfatı kompleksi müxtəlif sahələri, onların təsərrüfatlarını birgə idarə edərək kompleks formasında tarazlaşdırır. Kompleksin səmərələrini təmin etmək üçün ilk növbədə onun planlaşdırılması vacibdir.

Xalq təsərrüfatının kompleks planlaşdırılması sistemi planların informasiya, təşkilətilmə və metodoloji məsələlərinin, aspektlərinin vahid bir proses halında işlənilib hazırlanması, həyata keçirilməsi, bu işlərin tam halda əlaqələndirilməsi sistemidir. Həmin sistem iqtisadiyyatın optimal fəaliyyət sistemi (İOFS) ilə üzvi şəkildə əlaqədardır. İkinci sistem öz miqyası bə məzmunu etibarilə birinci sistemdən genişdir. Lakin bununla belə birinci sistemin düzgün qurulması ikinci sistemin fəaliyyəti üçün başlıca əsaslardan birini təşkil edir. İOFS planlı xalq təsərrüfatına mürəkkəb dinamik bir sistem, ona iyerarxiya prinsipi əsasında qurulması kimi baxır. Burada iqtisadi sistem informasiya sistemi sözün geniş mənasında, məhsuldar qüvvələrdə istehsal münasibətlərinin nəinki vəhdəti, həm də onların struktur əmələ gətirən məcmusu kimi müəyyən edilir. İqtisadi sistemə aşağıdakılar daxildir: əmək ehtiyatları, təbii ehtiyatlar, maddi-əşyavi resurslar, informasiya resursları, informasiya resursları (bilik texnologiya) və s. Burada iqtisadi sistemlər giriş və çıxış komponentlərindən ibarətdir. İnformasiya Sisteminin giriş hissəsinə məhsul istehsalını həyata keçirməyə imkan verən bütün resurslar məcmusu, çıxış hissəsinə isə istehsalın son nəticəsi – müxtəlif məhsuldar, maddi nemətlər istehsalı daxildir.

Sitemli obyektlər bütövlükdə özünə aşağıdakıları daxil edir: giriş, proseslər, çıxış, məqsəd, əks əlaqə və məhdudiyyət.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində əhalinin ərzaq təminatı və ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi dövlətin əsas vəzifələrindən birinə çevrilir. Dövlət özünün bu funksiyasını aqrar siyasətin formalaşdırılması və reallaşdırılması yolu ilə həyata keçirməyə çalışır. Bu zaman dövlətin aqrar siyasəti əsas aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsinə istiqamətlənir. Hər bir dövlətin öz coğrafi iqlim şəraitindən asılı olaraq spesifik aqrar siyasəti formalaşdırır. Dövlətin əsas məqsədi isə əhalini yerli ərzaq məhsulları ilə təmin etmək və yerli istehsalçıların mənafeələrini qorumaqdan ibarətdir. Formalar kimi hüquqi təminat, əmtəə istehsalçılarının gəlirlərinin davamlılığına maliyyə dəstəyi, infrastruktur ilə və maddi-texniki təminat, elmi, informasiya və kadr təminatı, xarici iqtisadi fəaliyyət üzrə dəstək çıxış edir.

Dövlət aqrar siyasəti həyata keçirmək üçün bir sıra metodlardan istifadə edir:

1. Çatışmayan qanunvericilik aktlarının qəbul edilməsi və keyfiyyətinin yaxşılaşdırılması, qarşılıqlı əlaqəli bir-birini inkar etməyən normativ-hüquqi aktların tam sisteminin yaradılması.

2. Məhsulun istehsalçıların və satışın kvotalaşdırılması.

3. Dotasiya və kompensasiyaların tətbiqi.

4. Zəmanətli minimal qiymət, girov qiymətlərin tətbiqi.

5. Güzəştli, elmi əsaslandırılmış kreditləşmə və vergiyə cəlb etmə.

6. Sığortanın tətbiqi.

7. Xarici rəqiblərin total dempinq müdaxiləsindən müdafiə, idxal edilən ərzaq məhsullarına, gömrük tariflərinin, kompensasion yığımların, vergilərin və s. köməyi ilə ərzaq təhlükəsizliyinin təmin edilməsi.

8. Kreditlərə dövlət zəmanəti.

9. ASK-nın fəaliyyətinin dayanıqlılığının yüksəldilməsi maraqlarında işləyən infrastrukturun, topdan satış və pərakəndə satış bazarlar, əmtəə birjalarının, yarmarkaların, hərraclar sisteminin yaradılması.

10. Xidmətin marketinq sisteminin yaradılması, ixraçatçının xarici bazara çıxışı üzrə marketinq xidməti.

11. İnvestisiya, torpaq, kooperativ banklar sisteminin yadadılması, strateji xarici investorların, yeni avadanlıqların idxalının tapılması.

12. Lizin mexanizminin işlənilib hazırlanması.

13. Keyfiyyətə yeni texnikanın istehsalında və aparıcı texnologiyaların tətbiqində müəyyən hissənin maliyyələşdirilməsi, yeni texnikanın istehsalı və istifadəsində güzəştli kreditləşdirmə, vergi qoyma, sürətləndirilmiş amortizasiya, Yeni texnikanın əldə edilməsi və maşın, traktor parkının dəstəklənməsi.

14. Əmək tutumlu ASK-nın məhsullarına sifarişlərin, texnologiyaların, texnoinkubatorların təşkil edilməsinin stimullaşdırılması yolu ilə bazarın formalaşdırılmasına dəstəyin göstərilməsi, elmi-metodik məsləhətlərin qismən maliyyələşdirilməsi.

15. Dünya standartlarına müvafiq səviyyədə ASK üçün kadrların hazırlanması və AKS-nın struktur bölmələrinin, əməkdaşlarının, menecerlərin, sahibkarların dövlət hazırlanması, ixtisaslarının yüksəldilməsi sisteminin hazırlanma səviyyəsinin zəruri standartlara qədər maliyyələşdirilməsi yollu ilə təşkili.

5. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi mexanizmi.

ABŞ iqtisadçıları K.Makkonnell və S.Bryunun fikrincə dövlətin iqtisadiyyatı tənzimlənməsi dedikdə aşağıdakılar nəzərdə tutulmalıdır:

- bazar sisteminin səmərəli fəaliyyətinə şərait yaradan ictimai mühitin və hüquqi bazarın təmin edilməsi;

- rəqabətin qorunub saxlanması və ona əngəl törədən amillərin aradan qaldırılması;

- cəmiyyətin gəlir və sərvətlərinin düzgün yenidən bölgüsünün həyata keçirilməsi;

- resursların bölgüsünü təkmilləşdirmək yolu ilə milli məhsulun quruluşunda səmərəli dəyişikliklər aparılması;

- iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi məqsədilə ölkədə inflyasiya və məşğulluğun səviyyəsinə nəzarət edilərək, iqtisadi artımın stimullaşdırılması.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimləmə mexanizmlərinin öyrənilməsi baxımından dövlət və xüsusi iqtisadi siyasətin subyektlərinin birgə fəaliyyəti və bunun nəticəsində klassik parlamentli və ya prezidentli respublikalarda analoqu olmayan yeni tənzimləmə orqanlarının yaranması maraq doğurur. Məsələn, sahibkarlar ittifaqının, həmkarlar ittifaqının və icra hakimiyyəti orqanlarının

nümayəndələrindən ibarət orqanların yaradılması. Müxtəlif dövlət proqramlarının yerinə yetirilməsi üçün şuraların təşkil olunması və s. Bu orqanlar seçkili deyil və heç də həmişə parlament tərəfindən yaradılmır, dövlət orqanları və iqtisadi maraqların digər ifadəçilərinin iştirakı ilə icra orqanları tərəfindən formalaşdırır. Bu iqtisadi maraqların daşıyıcılarının iqtisadiyyatın dövlət tənzimləməsi ilə əlaqəsinin dördüncü xəttidir.

Təsərrüfat maraqlarının daşıyıcısı və ifadəçilərinin dövlətin iqtisadi siyasətinə təsiri üçün çoxsaylı imkanlar mövcuddur: kütləvi informasiya vasitələri, tətillər və nümayişlər, imza toplanması, məhkəməyə müraciət, vətəndaş itaətsizliyi və s.

Dövlətin İqtisadi Siyasəti ilə təsərrüfat maraqlarının daşıyıcıları arasında əks əlaqə kifayət qədər sərtidir. Birincisi, Dövlətin İqtisadi Siyasəti öz əksini artım sürətində, təsərrüfatın strukturunun yaxşılaşmasında, məşğulluğun artımında, sağlam ödəniş balansında, inflyasiyanın azalması, həyat səviyyəsinin yüksəlməsində tapır. İkincisi Dövlətin İqtisadi Siyasəti özünün həmişə dəqiq ölçülməsi mümkün olmayan göstəricilərdə tapır. Bunlar, sosial gərginliyin səviyyəsi, Dövlətin İqtisadi Siyasətinin kütləvi informasiya vasitələri tərəfindən qiymətləndirilməsi, ətraf mühitin mühafizəsi, həyat keyfiyyəti və s. Üçüncüsü, təsərrüfat maraqlarının daşıyıcıları birbaşa və müxtəlif birlikləri vasitəsi ilə hökumətə təsir göstərə bilər. İri sahibkarlar və həmkarlar ittifaqları tənzimləmə tədbirlərinin onların maraqlarına uyğun olmadığı haqda hökumətin ünvanına xəbərdarlıqla çıxış edə bilərlər. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi orqanları seçkilər vaxtı, iqtisadi siyasətin müxtəlif tədbirlərinə reaksiyanın istiqamətinin necə olacağını, vəziyyətdən narazılığın kəskin formalar alacağını passiv müşahidə edə bilməzlər. Hökumət orqanlarına bu və ya digər tənzimləmə tədbirləri həyata keçirilərkən təsərrüfat subyektlərinin davranışı haqda operativ məlumat, dəqiq proqnozlar tələb olunur.

Biz iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadi maraqlardan asılılığının bu asılılığın mexanizminin və əks əlaqənin ideal modeli haqda danışdıq. Real həyatda bu modeldən çox saylı kənaraçıxmalar müşahidə olunur.

Müasir dövrdə respublikamızın milli iqtisadiyyatın davamlı inkişaf modelinə keçidi üçün zəruri ilkin şərtlərin yaradılması həlledici dərəcədə müasir qloballaşma proseslərinin nəzəri cəhətdən düzgün dərk edilməsində, onun əməli baxımdan reallaşdırılması imkanlarının obyektiv qiymətləndirilməsi mühüm əhəmiyyətə malikdir. Belə ki, milli iqtisadiyyatın inkişaf xarakterinə qloballaşma proseslərinin təsirini düzgün qiymətləndirmədən ölkənin milli rəqabət üstünlüklərini, iqtisadi səmərəliliyini və təhlükəsizliyinin təmin edilməsi mümkünlüyünü strateji baxımdan dəyərləndirmək çox çətindir. Məlumdur ki, qloballaşma milli iqtisadiyyatların inkişaf xarakterinə təsiri müxtəlif səpkilərdən nəzərdən keçirilə bilər. Belə ki, milli rəqabət üstünlükləri qloballaşma baxımından iqtisadi, siyasi-hüquqi, elmi-texniki, sosial-mədəni, etno-demoqrafik və ekoloji səpkidən araşdırıla bilər.

Davamlı inkişafın meyarlar sisteminin formalaşdırılmasının iki istiqamətdə təyin edilməsi vacibdir: sosial, iqtisadi, ekoloji və institusional bölmələr üzrə təsnifatlaşdırılma; mövcud vəziyyət, ona təsir və reaksiya.

